

Migrasjon, nettverk og dannelsen av norske utopiske samfunn i USA i 1850-årene¹

Terje Mikael Hasle Joranger

Anno Norsk utvandermuseum / Universitetet i Innlandet

Epost: Terje.Mikael.Hasle.Joranger@annomuseum.no / Terje.Joranger@inn.no

Abstract

Five hundred years ago, Thomas More published *Utopia*, a book that illustrated the perfect society and which has become a strong force in Western culture. It reflected the existence of radical ideas of social reform based on the principles of millennial hopes for heavenly paradise. From the seventeenth century on America became a point of attraction for several groups, religious and secular, who wanted to establish ideal societies on the new continent. There they could cultivate their beliefs based on their worldview. During the antebellum period Norwegian immigrants also were involved in the establishment of religious and secular communal communities based on utopian worldviews. This is a presentation of premises behind the creation of two Norwegian settlements outside the general pattern of Norwegian immigration. These include the establishment of the Ephraim congregation established by Norwegian Moravians in Ephraim, Door County, Wisconsin and the Oleana colony in Potter County, Pennsylvania in 1850 and 1852, respectively. In this study the development of the two communities will be discussed, both with roots in Europe that were transplanted to American soil in various manners. Oleana was based on secular principles established by renowned violinist Ole Bull and based on his influence from communal utopians. The settlement in Ephraim, on the other hand, was originally founded by Hans Otto Tank and based on the religious teachings of the pietistic Moravian Church.

Keywords:

- Communitarian,
- *migration*,
- Moravian,
- network,
- utopia

Innledning

For over 500 år siden ga Thomas More ut boka *Utopia* som var et bilde på det perfekte

samfunn, om det var basert på mytiske, filosofiske, religiøse eller administrative idealer. Boka har siden framstått som en viktig pub-

¹ Denne forskningen er knyttet til forskningsprosjektet NC-RoA: Religious and secular worldmaking: Narrative cultures of utopian emigration and the formation of modern regimes of attention, finansiert av NFR 2023–2027, prosjektnummer 334603.

likasjon i vestlig kultur, da den gjenspeiler eksistensen av radikale ideer om å perfektjonere verden og fri den fra uro og savn. Parallelt med bildet på det utopiske idealsamfunn eksisterte en annen tanke om at verden ikke kan endres og perfektioneres og at man i stedet bør trekke seg tilbake fra den. (Lewis 2016:9–10). For eksempel er tanken om såkalte *cities of refuge*, fribyer, altså byer hvor forfulgte personer kunne flykte til og oppholde seg, hentet fra Bibelen (Lewis 2016:11). Utopiske idealsamfunn har siden vært en inspirasjon blant ulike religiøse grupper, sosialister og samfunnsendrerere (Haugen 22.6.2023). Tanken om religiøse og verdslige utopiske samfunn har i stor grad vært betraktet som separate enheter uten at man har sett på fellestrekk og kontinuitet, mener Michael J. Lewis (Lewis 2016:14). I denne studien vil vi drøfte premisser for opprettelsen av utopiske sekulære og religiøse samfunn etablert av norske immigranter i Amerika på midten av 1800-tallet. I denne sammenhengen settes etableringen av slike samfunn inn i en større historisk kontekst knyttet til amerikansk nasjonsbygging, overføring av transatlantiske kulturelle og religiøse impulser, samt dannelsen av nettverk mellom aktørene.

Amerika: Den nye verden

Europeiske oppdagelsesreisende sine reiser til de nord- og sør-amerikanske kontinentene fra slutten av 1400-tallet åpnet opp for kolonisering og erobring. Spanjoler, portugisere, franskmenn, nederlendere, svensker, engelskmenn og andre opprettet kolonier med nye samfunn på de to kontinentene (Boyer m.fl. 2013:26–37, 58–61). Fra

1600-tallet grunnla europeere verdslige og religiøse samfunn både i Nord- og Sør-Amerika.² Et av de mest religiøse samfunn i Nord-Amerika er Plymouth langs Virginias kyst som i 1620 ble grunnlagt av puritanere fra England. Ankomsten av flere puritanere i tiårene etter førte til grunnleggelsen av flere kolonier i New England-regionen på Amerikas østkyst, både i Massachusetts, Connecticut og Rhode Island. Her la ledere til rette for bygging av nye samfunn basert på religiøse og sosiale idealer (Boyer m.fl. 2013:37, 46–49). Senere kom flere religiøse grupper til å søke seg til de britiske koloniene for å grunnlegge nye samfunn hvor de kunne dyrke sine religiøse prinsipper i fred fra forfølgelse og uro. Håpet om å reise til et nytt Sion i Amerika påvirket utvandringen blant ulike protestantiske grupper fra Skandinavia og Tyskland på 1600- og 1700-tallet. Tanken var rotfestet i tidligere tradisjoner om dannelsen av et tusenårsrike blant tyske og engelske separatistiske protestantiske bevegelser (Haanes 2021:189–194, 211).

Grunnleggelsen av religiøse samfunn i de britiske koloniene kan ses i sammenheng med Reformasjonen og framveksten av protestantiske bevegelser i Europa (Boyer m.fl. 2013:23–24). Etter at de engelske koloniene ble selvstendige fra Storbritannia fikk den nye amerikanske republikken sin egen grunnlov i 1787. Individenes frihet ble ivaretatt og lovfestet i det første tillegget til den amerikanske grunnloven i 1791 med deling av stat og kirke. (Boyer m.fl. 2013:149–151).

Ifølge Harald Næss var de fleste utopiske samfunn i USA på 1800-tallet påvirket av kommunitarisme, en forståelse som tar

2. Begrepene Utopia og Arcadia betegner idealsamfunn. Se f.eks. Eliade, M. (1966). *Paradise and utopia: mythical geography and eschatology*. I F.E. Manuel's (red.). *Utopias and utopian thought*. Boston: Houghton Mifflin, ss. 260–280; Frye, N. (1966). *Varieties of literary utopias*. I F.E. Manuel's (red.). *Utopias and utopian thought*. Boston: Houghton Mifflin, ss. 25–49; Hardy, D. & C. Ward. 1984. *Arcadia for all: The legacy of a makeshift landscape*. London: Mansell Publishing Limited.

utgangspunkt i forståelsen om at lokalmiljøer som er kulturelt og sosialt integrerte, er den grunnleggende enheten i samfunnet. (Næss 1988:433; Thorsen 2021). Tanken eksisterte både blant kristne og sosialister, to grupper som forfektet tanken om henholdsvis kristne utopier og sosialistiske utopier. De sekulære utopiene kan kobles til Thomas More og hans følgere, men også til industriherren og den sosiale reformisten Robert Owen. I Skottland var Owen involvert i New Lanark hvor flere tusen arbeidere fra fattighus i Edinburgh og Skottland arbeidet i industrien de bygde opp (Lewis 2016:169–181). De kristne utopiene var imidlertid utgangspunktet for teologen Johann Valentin Andreae sitt virke. Hans reaksjon mot grusomhetene ved Tredveårskrigen og de ortodokse trekkene ved den lutherske læren i hans samtid, håpet på å etablere en utopisk by basert på kristne verdier. Hans verk *Reipublicae Christianopolitanae descriptio* fra 1619 har hatt en stor påvirkning for utviklingen av pietismen i Tyskland. Dessuten skal den ha inspirert mye av de fundamentalistiske tankene som påvirket den tidlige utvandringen fra Norge og de andre skandinaviske landene til Amerika (Næss 1988:429). En viktig side ved sanne utopier, mener Næss, var representert ved blant annet Hans Nielsen Hauge i Norge og Erik Jansson i Sverige. Amerika var ifølge Næss, et samfunn hvor deres følgere kunne leve etter kulturelle og sosiale verdier som de av ulike årsaker ikke kunne oppnå i hjemlandet (Næss 1988:433).

Ifølge Næss gjorde både skandinaviske og amerikanske forfattere Amerika kjent for sine innbyggere gjennom publikasjoner på 1700-tallet. Ludvig Holberg åpnet opp tanken om det ideelle samfunn for lesere i Danmark og Norge gjennom sin utopiske roman *Niels Klim* fra 1741. I boka skriver han om et slikt idealsamfunn som han kalte

Potu, trolig en omskrivning av Thomas More sin boktittel. Samfunnet skulle styres av gode lover med samme rettigheter for begge kjønn og et utdanningssystem som lå langt forut for sin tid. Selv om Holberg trolig ikke hadde Amerika i tankene i sin roman, introduserte hans utopiske roman leserne for nye samfunn, folk og tradisjoner. Personer som i sin tid hadde oppholdt seg i Amerika, kom dessuten til å spre kunnskapen om det nye kontinentet til et publikum i Sverige og Finland, ifølge Harald Næss. Dette gjelder blant annet økonomiprofessor Peter Kalm ved Universitetet i Åbo som kom til Philadelphia-området i 1748 og Isreal Acrelius, som i 1749 tok over stillingen som prost i den svenske kirke. Kalm skrev et tobindsverk om sine reiser som ble utgitt i 1753–61, mens Acrelius ga ut sin historie om Nya Sverige i 1759. Den omhandler opprettelsen av en svensk koloni i Delaware i Nord-Amerika i 1638. Benjamin Franklins publikasjon *General Magazine*, utgitt i 1741, førte også til en spredning av opplysninger om Amerika til et europeisk publikum (Næss 1988: 430–431).

Nasjons- og samfunnsbyggingen av USA utover på 1800-tallet hadde en stor påvirkningskraft blant mange europeere på 1800-tallet. Nyhetene om det løfterike landet spredte seg til ulike samfunnslag i Europa utover på 1800-tallet gjennom forskjellige informasjonskanaler. Dette løfterike landet ble en magnet blant flere grupper. Det ble kjent at religiøse grupper i Amerika fritt kunne forkynne sin tro uten forfølgelse fra myndighetene. Samtidig hadde den unge amerikanske republikken store ekspansjonsplaner for landhungrige bønder. Religionsfrihet og fritt land ble derfor vevd inn i narrativet om Amerika og virket forlokkende for tusener på tusener av potensielle emigranter. Ca. 1750 bodde ca.

1,1 millioner personer i de nordamerikanske britiske koloniene. I perioden 1815–1860 innvandret 5 millioner europeere til USA. Bare i årene 1840–1860 kom ca. 4,2 millioner av disse, de fleste fra Irland og de tyske statene. I 1860 var tre fjerdedeler av alle amerikanere født i utlandet irske eller tyske (Boyer m.fl. 2013:290–291). De som reiste først fra sine lokalsamfunn i forskjellige deler av Europa var pionérer som trakk andre etter seg, og etter hvert utviklet det seg en utvandrerkultur (Østrem 2015). Vi skal først se nærmere på den første norske utvandringen til Amerika og dens relevans i forhold til de to eksempelsamfunnene i denne studien.

Den første direkte norske utvandringen til Amerika

Den direkte norske utvandringen fra Norge til Nord-Amerika startet i løpet av de første tiårene av 1800-tallet. Allerede på 1600- og 1700-tallet hadde norske kvinner og menn utvandret i tusentall, hovedsakelig fra kyststrøk, til Nederland for å ta seg arbeid. Flere av disse norskfødte emigrantene var med på etableringen av Ny Nederland i 1620-årene³ (Evjen 1916; Boyer m.fl. 2013:37, 58). Kunnskapen om USA var kjent blant personer i de øvre sosiale lag i Norge, og blant utsendingene til den grunnlovgivende forsamlingen på Eidsvoll fantes flere som beundret den amerikanske grunnloven (Næss 1988:431). I 1817 forliste et nederlandske fartøy, *De Zee Ploeg*, utenfor Bergen. Om bord var 500 tyske emigranter fra Württemberg, hvorav mange var dissenter inspirert av Johann Georg Rapp som reiste med planen om å slutte seg til Rapps Harmonisamfunn i Harmony i Indiana. Johann Georg Rapp hadde ledet en religiøs bevegelse i staten Württemberg preget av

pietisme og tysk mystikk, se nedenfor. Dissenterne tilbrakte opp til et år i Bergen, der de knyttet kontakter med tilhengere av Hans Nielsen Hauge. Haugianernes nettverk var omfattende, og nyheten om de tyske emigrantenes forlis nådde haugianere i Sørvest-Norge i Hordaland og Rogaland. Haugianere holdt de nærmeste årene en skriftlig korrespondanse med noen av de tyske utvandrerne.

I juli 1825 seilte imidlertid det første norske organiserte utvandrerfølget som reiste direkte fra Norge til USA på sluppen *Restauration* fra Stavanger havn. Lederen på skipet, Lars Larsen Geilane, var innskrevet i kvekermenigheten i Stavanger, og flere av deltakerne var kvekere. Flere av emigrantene var også haugianere, og det fantes en direkte forbindelse mellom de to bevegelsene, skriver historikeren Ingrid Semmingsen (Semmingsen 1942:16). Kvekerne i Stavanger var medlemmer av et internasjonalt samfunn, Vennenenes samfunn. Lars Geilane var blitt kjent med kvekernes tro da han satt i fangenskap i engelske fengsler i krigsårene 1807–14 og brakte med seg læren da de vendte hjem til Norge etter fredsslutningen i Kiel i 1814 (Semmingsen 1942:12–13). Kvekernes religiøse seremonier, som dåp, konfirmasjon og giftermål ble ikke akseptert av den autoritære norske statskirken. Haugianismen stod sterkt i Stavanger-regionen. Haugianerbevegelsen stod, som lekmannsbevegelse og i likhet med kvekerbevegelsen, i opposisjon til statskirken. Haugianerne arbeidet for en opphevelse av Konventikkelplakaten av 1741. Den regulerte praksisen til kristne forsamlinger utenfor den evangelisk-lutherske kirken (Roos 2025, Aarebrot 2017:200–202, Semmingsen 1942:13–18). Ifølge grunnloven i den unge nasjonen Norge av 1814

3. Ny Nederland ble omdøpt til New York etter britenes erobring av de nederlandske besittelsene i 1674.

var den evangelisk-lutherske lære statens offentlige religion, og det fantes liten toleranse for andre trosretninger de første tiårene av 1800-tallet. Denne intoleransen for annerledes tenkende er tydelig nedfelt i den norske Grunnloven av 1814 §2, den såkalte Jødeparagrafen. Ifølge paragrafen var det forbudt for jøder å komme inn i Norge. Katolske ordener, som jesuitter og munkeordener, var dessuten forbudt (Kongeriket Norges Grunnlov). Det første norske utvandrerfølget var i stor grad en religiøs migrasjon, selv om vi ikke kan utelukke økonomiske og andre faktorer som relevante for at de dro.

Nettverksdannelser og informasjonskanaler er viktige forutsetninger for etablering av nye samfunn langt borte fra opphavssamfunnet. Både kontakten mellom tyske radikale pietistiske utvandrere i USA og haugianere i Norge og det internasjonale kvekersamfunnet utgjorde slike nettverk for sluppefolket⁴ i 1825. Fire år tidligere hadde Kleng Pederson reist til Amerika som utsending for religiøst misfornøyde personer i Stavangerkanten for å sonde muligheten for utvandring til Amerika. Cleng Peerson, som han senere skrev seg for, var født i Tysvær i Skjold men flyttet senere til Finnøy. Han var fritenker og sympatiserte i unge år med kvekerbevegelsen. Dessuten var han inspirert av kommunitaristiske og utopiske ideer (Haanes 2021:201–201). På grunn av sine vandringer kom han til å legge grunnlaget for etableringen av flere norske nybygersamfunn i Amerika, og han er i ettertid betegnet som «pioneren for norsk utvandring til Amerika» og «den norske innvandringens far». Sammen med en annen mann fra Finnøy, Knut Olsen Eide, vandret de rundt i det amerikanske samfunnet og satte seg inn i landets lover og skikker (Joranger

og Østrem 2025). Cleng reiste tilbake til Norge på en snartur i 1824 og emigrerte snart tilbake til Amerika samme år med en annen nordmann for å forberede innkjøp av land. Trolig kjente Cleng Peerson til beretningene fra de tyske dissenterne på *De Zee Ploeg* i 1817. Cleng hadde valgt seg ut land i Town of Murray i Orleans County i den nordvestlige delen av staten New York mot kysten av Ontariosjøen, sannsynligvis med hjelp fra kvekerne. Disse hjalp også til både med kjøpet i tillegg til utrustning og reise-penger til de som reiste dit. Senere ble Town of Murray oppdelt, og de norske innvanderne kom til å bo i delen som fikk navnet Kendall. Noen av innvanderne slo seg ned i byene New York og Rochester, men resten av mannskapet og passasjerene på *Restauration* reiste videre til landområdene som Cleng Peerson og kvekerne hadde funnet til dem (Semningsen 1942:22–27).

Kontakt med religiøse samfunn i Pennsylvania og Illinois

Som tidligere nevnt er det stor sannsynlighet for at Cleng Peerson visste om harmonisamfunnet fra de tyske dissenteres kontakt med norske haugianere både fra tiden han bodde i Norge og trolig under sine vandringer årene før *Restauration* sin ankomst, enten gjennom personlig eller indirekte kontakt med gruppene. Dette kommer fram i et brev datert Town of Murray i New York 26. juni 1826 underskrevet av flere av deltakerne på *Restauration* og Cleng Peerson til Frederick Rapp, Johan Georg Rapps adoptivsonn som virket som koordinator for Harmonisamfunnet. Frederick Rapp stod for byplanleggingen i samfunnet hvor målet var å etablere selvforsyning innen jordbruk og industri. I Harmony tegnet han blant annet mølle, sagbruk, bryggeri, fabrikkbygninger,

4. Begrepet omfatter alle som seilte med sluppen *Restauration* i 1825.

kornlager og bedehus i tysk arkitektonisk stil. (Lewis 2016:137–201). Harmonisamfunnet var på den tiden kjent for den europeiske offentligheten som det mest suksessrike religiøse samfunnseksperiment av sin tid (se bidraget av Kirsch og Johannsen i denne utgaven av Tfk). I 1804 hadde harmonistene grunnlagt landsbyen Harmony i Pennsylvania, i 1814 flyttet de til Indiana for å bygge (New) Harmony, og i 1825 flyttet de tilbake til Pennsylvania for å bygge landsbyen Economy nord for byen Pittsburgh. Pennsylvania var opprinnelig grunnlagt som koloni av kvekeren William Penn, som utviklet denne som en tolerant stat som kunne ta imot forfulgte kvekere og forfekte kvekernes idealer. Rapps nye, kommunitaristiske samfunn ble altså etablert i en stat preget av religiøs toleranse. Harmony i Indiana ble i 1824 kjøpt av Robert Owen med tanke på å opprette et sekulært sosialistisk idealsamfunn der (Lewis 2016:169–181).

I brevet fra Cleng Peerson og flere av passasjerene fra *Restauraton* i 1825, bar de fram et ønske til Frederick Rapp om å motta et forskudd på til sammen 1500 dollar til kjøp av til sammen 400 acres (ca. 1600 dekar) land innen 1828. Brevskriverne nevner også at de har funnet en god tomt til et sagbruk som de ønsket å bygge snart. Et forskudd ville «bringe et nytt...tilskudd til deres veldedighet og bringe glede, letthet og lykke til en rekke personer som nå er fattige og pengelense i et fremmed land» (Brev 26.6.1826, forfatterens oversettelse).

Cleng Peerson kjente til Frederick Rapps planer, og førstnevnte skrev selv et eget notat til Frederick Rapp. Han nevnte at hvis de fikk hjelp fra Rapp, ville Cleng Peerson komme og ordne med forberedelser til byggingen av et sagbruk. Han nevnte også den prekære mangelen på klær blant de norske nybyggerne (Brev 26.6.1826). Kontakter

mellom den første norske nybyggerkolonien og kommunitaristisk-religiøse samfunn i Pennsylvania står altså helt i starten av den norske innvandringen til Nord-Amerika (se også Kirsch og Johannsen for den europeiske debatten om kommunitaristiske samfunn i denne utgaven av Tfk).

Cleng Peerson var en person med et åpent sinn overfor ulike religiøse samfunn. Som vi har sett, hadde han kontakt med kvekerne i forkant av ankomsten til sluppen *Restauraton* i 1825, og dessuten hadde han kontakt med de tyske religiøse samfunnene ved Harmony og Economy i Pennsylvania og New Harmony i Indiana. Mange år senere, i 1847, sluttet Cleng seg til det svenske kristen-kommunistiske samfunnet Bishop Hill i Henry County, Illinois. Det var grunnlagt året før av den karismatiske bondepredikanten Erik Jansson fra Biskopskulla i Uppland (Isaksson 1995). Der giftet Cleng seg med den mange år yngre Maria Charlotta Dahlgren fra Sverige som hadde sluttet seg til miljøet omkring sektlederen Erik Janson, før hun emigrerte fra Sverige. Hun døde trolig etter et utbrudd av kolera i samfunnet et par år senere, og Cleng reiste derfra, skuffet over at fellesskapssamfunnet ikke hadde svart til forventningene hans (Joranger og Østrem 2025).

Midt-Vesten hovedområde for norsk bosetting i Amerika

Få personer emigrerte fra Norge etter utvandrerne på *Restauraton*. Nybyggerne slet med å dyrke jorda på de nye eiendommene sine i staten New York, mesteparten av jorda i området var tatt, og regionen var i rask utvikling. I 1825 ble Eriekanalen åpnet, og den lettet forbindelsen fra kysten til de store sjøene og landet som lå lenger vest (Semmingsen 1942:31–32). Cleng Peerson slo seg ikke til ro i Kendall, og åtte år etter nybyggerområdet ble etablert la han i vei

vestover for å undersøke forholdene der. I staten Illinois fant han et fruktbart område ved Fox River i La Salle County vest for Chicago, og dit flyttet flere av nybyggerne i Kendall allerede året etter. De fleste nybyggerne i Kendall slo seg ned i Fox River, og nybyggerområdet ble reisemål for norske immigranter da den regelmessige utvandringen fra Norge tok til i 1836 (Joranger og Østrem 2025).

Amerikabrev, hjemvendte emigranter og publisering av flere reiseskildringer til Amerika førte til økt kunnskap om landet blant potensielle emigranter i Norge. Det økte antallet norske utvandrere som kom til Amerika utover i 1840- og 1850-årene fulgte strømmen av amerikanere og andre europeere vestover på det nordamerikanske kontinentet. Fra Illinois reiste mange til andre stater i Midt-Vesten som Wisconsin, Iowa og Minnesota og videre til Nord- og Sør-Dakota, Montana og etter hvert prairieprovinsene i Canada mot forrige århundreskifte. I jordbruksstrøk etablerte de nye nybyggerområder, hovedsakelig i Midt-Vesten, men også i New York og Texas (Lovoll 1996:93–95, 201–203). Norge var hovedsakelig et jordbruksamfunn fram til forrige århundreskifte, og svært mange av de norske emigrantene slo seg ned i jordbruksstrøk og i småbyer i Amerika.

En rekke forordninger, de såkalte Northwest Ordinance, som den amerikanske kongressen innførte i 1780-årene la grunnlaget for utviklingen av offentlige institusjoner og lokalt, regionalt og statlig selvstyre flere tiår før de kom til anvendelse. Forordningen av 1785 la grunnlaget for oppmåling og en systematisk oppdeling av regjeringsland i et rektangulært system med township (town) som en grunnleggende administrativ enhet, mens forordningen av 1787 la grunnlaget for vestlig ekspansjon. Forordningen etablerte Northwest Territory,

landområdet fra grensen mot Pennsylvania i øst til Wisconsin i vest, og foreskrev en trinnvis dannelsen av nye territorier med et representativt lovgivende styresett som siden skulle deles opp i nye stater med grunnlag i et gitt folketall. Dessuten inneholdt forordningen av 1787 en rettighet som garanterte befolkningen i Northwest Territory rett til fri religionsutøvelse, rettspraksis og forbud mot dannelsen av gods basert på aristokratiske idealer (Johnson 1976:40–49).

En forutsetning for salg av jord til landhungrige nybyggere var de amerikanske føderale myndighetenes fordrivelse av ulike nasjoner av amerikanske indianere fra deres landområder. Ved inngåelse ved både traktater og tvangsfordrivelse fikk myndighetene hånd om store jordvidder som de målte opp og gjorde tilgjengelige for nybyggere. Hvithet satte sitt preg på USAs første innvandrerslov fra 1790 som slo fast at hvite, frie menn kunne bli amerikanske statsborgere (Jacobson 1998:22).

Det konfesjonsløse amerikanske samfunnet betydde at norske innvandrere i første halvdel av 1800-tallet kunne forholde seg til en lang rekke ulike trosretninger, i motsetning til den evangelisk-lutherske kirken som var dominerende i Norge. Forskjellen var stor fra en organisert statskirke som fungerte som en grunnleggende bærebjelke i hjemlandet til en levedyktig frikirke som var bygd på frivillig sammenslutning og direkte økonomisk støtte fra medlemmene, skriver Odd Lovoll (Lovoll 1997:69). Religiøse grupper som stod i opposisjon til statskirken, som haugianerne, kunne opprette egne kirkesamfunn i Amerika uten å risikere forfølgelse fra myndighetene. I 1846 opprettet norske innvandrere anført av lekipredikanten Elling Eielsen fra Sundve i Voss en lekmannskirke, Den evangelisk lutherske kirke i Amerika, en lavkirkelig ordning innen den lutherske fri-

kirkebevegelsen med sterke bånd til haugianismen. I 1853 opprettet tilhengere av den norske statskirkelige tradisjonen med universitetsutdannede prester sin kirkeretning, Den norske synode (Lovoll 1997:69–75). Fox River, hvor mange rogalendinger hadde tatt seg land og slått seg ned, var et område hvor man var mottakelig for vekkelses- og botspredikanter, mener Ingrid Semmingsen. Dette mener hun kommer av den formen haugianerbevegelsen hadde fått blant rogalendingene (Lovoll 1997:68).

Store samfunnsmessige omveltninger i Amerika i tiårene rundt 1800 skapte også grobunn for religiøse vekkelsesbevegelser. Ifølge Boyer m.fl. førte utbyggingen av kanaler og utviklingen av handel, kommersielt jordbruk og økt vareproduksjon til ødeleggelse av de tradisjonelle sosiale båndene mellom mennesker mens det også oppsto nye sosiale bånd. Blant annet begynte amerikanere å stille spørsmålstegn ved tradisjonelle autoritetsformer og å legge større vekt på individualisme framfor kollektivism (Boyer m.fl. 2013:214). Religion ble sett på som en styrke av demokrati og frihet, hvor prester skulle forrette på et forståelig språk for folk flest og legge liten vekt på vanskelige forståelser av skriften. En vekkelsesbølge kalt *The Second Great Awakening*⁵ startet i staten Connecticut på USAs østkyst i 1790-årene og spredte seg vestover. Metodister, unitarianere og mormonere er noen av de religiøse bevegelsene som oppsto i første halvdel av 1800-tallet (Boyer m.fl. 2013: 232–235). Norske innvandrere ble påvirket av den demokratiske og folkelige karakteren og den antiautoritære innstillingen, samt den rike religiøse opplevelsen til flere av disse religiøse bevegelsene. En rekke norske innvandrere konverterte til flere av disse

bevegelsene. I Fox River i Illinois gikk flere av innvandrerne over til mormonisme og baptisme, og i Wisconsin til metodisme i 1830- og 1840-årene (Lovoll 1997:67, 78–80).

Herrnhuterne og Unitas Fratrum

De store jordviddene i Amerika ga innvandrergrupper en god anledning til å danne en rekke forskjellige samfunn blant annet basert på etnisitet eller religiøs tilhørighet. Som vi har sett vokste de fleste norske emigrantene opp i et samfunn preget av den norske-lutherske læren, men flere av dem hadde vært i opposisjon til denne læren. I det nordøstlige hjørnet av Wisconsin ble det grunnlagt et særpreget samfunn av herrnhutere i begynnelsen av 1850-årene. Herrnhutere har sine røtter tilbake til den tsjekkiske teologen og reformatoren Jan Hus (1369–1415) som var en forløper og inspirator for reformasjonen (Blekastad og Langhelle 2024). Den radikale fløyen av hans tilhengere hadde, til tross for forfølgelse og undertrykkelse, overlevd i skjul i små grupper på landsbygda i Bøhmen og Moravia. I 1457 etablerte de kirkesamfunnet De böhmiske brødre (Lewis 2013: 101). En mindre gruppe av husitter emigrerte i 1722 fra Moravia og fikk beskyttelse hos landgreve Nikolaus Ludwig von Zinzendorf, en pietistisk adelsmann fra det tyske fyrstedømmet Sachsen. Han etablerte en egen landsby på familiens gods som de kalte Herrnhut (Herrens beskyttelse), og de som slo seg ned her blir enten omtalt som «De moraviske brødre» etter opphavsstedet i Moravia eller «herrnhutere» etter stedet der de slo seg ned. Samfunnet under Zinzendorfs ledelse innebar en fornyelse av læren til den radikale fløyen av husittene, og i 1727

5. Den første store vekkelsesperioden i Amerika fant sted i 1730-årene som en reaksjon på Opplysningstidens filosofi og tradisjonell religion (Boyer m.fl. 2013:88–89).

re-etablerte han kirkesamfunnet «De moraviske brødre», også kalt «Unitas Fratrum». Herrnhut var et svært pietistisk samfunn som var påvirket av pietistiske strømninger i samtiden. Samfunnet bygde på et sterkt likhetsideal i motsetning til stendersamfunnet som eksisterte på den tiden. Herrnhuterne utviklet også en sterk fellesskapsfølelse der menigheten hadde en sterkere posisjon enn individet og familien. Et eksempel er begravelsesritualene, hvor alle hadde identiske gravsteiner på gravplassen (Weinlick 1957, Aarebrot og Evjen 2017:178–179). Zinzendorf utviklet landsbyen etter en velordnet plan med snorrette gater og rettvinklede kvartaler som også gjaldt kirkegården. Denne planen ble senere overført til andre herrnhutersamfunn (Lewis 2016:101–103). Herrnhuterne utøvde sin største påvirkning gjennom en utstrakt misjonsvirksomhet, en type virksomhet som var nedprioritert i protestantiske områder. Pietismen var en motivasjonsfaktor for protestanter til å spre sin religion, og fra Herrnhut reiste misjonærer og predikanter til fjerne strøk i verden (Aarebrot og Evjen 2017:179–180, 184). Kong Fredrik IV var nok påvirket av de pietistiske strømningene i samtiden og lot herrnhuterne etablere seg i Danmark. Mange steder overlot de sine misjonsmenigheter til lutherske statskirker eller gikk sammen med andre pietistiske bevegelser, så det eksisterte få rene herrnhutermenigheter i Europa (Aarebrot og Evjen 2017:184, 190). Pietismen og herrnhuternes lære spredte seg også til Norge og fikk flere følgere her.

Herrnhuterne brakte sin lære til nye land som et ledd i sin misjonsiver. I 1730-årene etablerte de misjoner for slaver på St. Thomas i Karibia og i Georgia i de britiske koloniene i Nord-Amerika for å misjonere blant urbefolkningen. I 1741 etablerte herrnhuterne i Amerika sitt hovedsete i Bethlehem i Pennsylvania, senere supplert

med Winston-Salem i North Carolina. I Amerika ble herrnhuternes kirkesamfunn organisert under navnet The Moravian Church, og i 1849 etablerte kirken i Bethlehem, Pennsylvania en indremisjonsforening for misjonering og utbredelsen av herrnhuternes lære i USA. I årene 1849–1932 ble det etablert 64 herrnhutermenigheter i staten Wisconsin (Historical Records Survey 1938:13–49). En tyskfødt herrnhuter, John Frederick Fett fra Nürnberg, fikk i oppdrag å misjonere blant de mange tyske innvandrerne i statene lenger vest. Herrnhuterne organiserte flere lukkede samfunn i Amerika etter mønster fra Herrnhut, og en utstrakt misjonering de neste hundre årene førte til etableringen av en rekke menigheter i amerikanske stater på østkysten, i Midt-Vesten, California og i Canada (Weinlick 1957).

Andreas Michael Iversen, som i Amerika ble kalt Andrew M. Iverson, hadde gått på

Andrew Michael Iverson. Ephraim Historical Foundation i Ephraim, Wisconsin

Misjonsskolen i Stavanger. Flere av skolens grunnleggere var herrnhutere, og flere av studentene, som Andreas Iversen, var påvirket av herrnhuternes lære. Han hadde planlagt å reise som misjonær til Zululand, men skolens ledelse ønsket å redusere hans herrnhutiske tilbøyeligheter. Opprinnelig ønsket ledelsen å sende ham til en streng misjonsskole i Tyskland, men Misjonsskolen ga ham tillatelse til å virke som misjonær blant herrnhutiske skandinaver i den nyetablerte staten Wisconsin uavhengig av hans tilknytning til Misjonsskolen (Burton og Burton 2013:157–159).

Herrnhutermenigheten Ephraim i Wisconsin

Andreas Michael Iversen utvandret til Amerika i 1849 med Milwaukee i den østlige delen av Wisconsin som reisemål. Der bodde på den tiden ca. 300 norske immigranter, og blant dem virket en norsk herrnhuterpredikant ved navn Olson. Han hadde samlet så mange tilhengere at han i 1849 sendte et brev til hovedkvarteret i Norge om en ordinert prest som kunne ta ansvar for menighetsarbeidet. Da det ikke fantes noen regelmessige lutherske gudstjenester på norsk i området, hadde Olson fått mange tilhengere (Holand 1908:146). Samme høst møtte Andrew Iverson John Frederick Fett som var utsendt av indremisjonsselskapet til herrnhuterne i Bethlehem i Pennsylvania. Misjonæren utnevnte Andrew Iverson som leder for herrnhutermenigheten i Milwaukee, og han ble neste vår ordinert til prest i herrnhuterkirken i Bethlehem i Pennsylvania (Burton og Burton 2013:9–18). På veien tilbake til Wisconsin reiste han via New York. Her møtte han Nils Otto Tank, en sønn av den velstående eieren av Rød herregård i Halden, Karsten Tank, som ellers var en av de mest prominente personene i norsk politikk i 1814. Nils Otto Tank

var en velutdannet mann med boklige interesser. Ifølge Paul og Frances Burton skal hans mor ha vært medlem av herrnhuter-samfunnet. I Danmark ble Nils Otto Tank medlem av en kommunitaristisk herrnhuterlandsby, Christiansfeld, og han skal ha syslet med tanker om å opprette en lignende landsby i Amerika. Under en dannelsesreise kom han i forbindelse med herrnhuterne i Tyskland. Han viet seg til herrnhuternes lære og virket lenge som lærer og som misjonær for slaver i Surinam, som på den tiden var en nederlandsk koloni (Burton og Burton 2013:21–22, Holand 1908:148–151). Etter sin hjemkomst til Norge fikk han vite om en bønn fra norske herrnhutere i Milwaukee om hjelp. Han utvandret til Amerika i 1850 og brakte med seg en stor pengesum. Ved Green Bay lenger nord i staten kjøpte han en større landstrekning hvor han inviterte de norske herrnhuterne til å bosette seg. Ifølge herrnhutisk tradisjon delte han landområdet opp i enheter og fordelte parsellene blant nybyggerne, og dit flyttet så menigheten bestående av et følge på 25 familier inkludert pastor Iverson. Både menigheten og nybyggerområdet ble kalt Ephraim, som har betydningen «svært fruktbar» eller «dobbel fruktbar». Kunnskap var viktig blant herrnhuterne, og Tank var selv en lærd person. I 1851 opprettet han derfor et akademi for nyankomne nordmenn, den første norske skolen i Amerika. Det første året gikk fem unge menn her (Holand 1908:148–150).

Forholdet mellom Iverson og Tank forverret seg gradvis, både på grunn av at Iversons egne lederambisjoner kom i skyggen av posisjonen til den rike og dannede Tank, men også fordi nybyggerne ikke hadde fått formelt skjøte på jordstykkene sine. Nybyggerne ga avkall på sine områder, og under ledelse av pastor Iverson flyttet de fleste nordover og grunnla en landsby i vill-

marken ved Eagle Harbor på Door County-halvøya i 1853. En norsk innvandrer, Ole Larson, hadde slått seg ned på Eagle Island, en øy i nærheten av Eagle Harbor, og han hadde invitert pastor Iverson til å se på mulighetene for å opprette en norsk bosetting der.⁶ Navnet Ephraim flyttet med herrnhuterne og ble også navnet på den nye landsbyen. Ephraim ble den første kristne menigheten i Door County. Pastor Iverson tegnet selv et plankart over den nye landsbyen med gater, parseller og større jordeiendommer avsatt til bruk av menigheten og til offentlig bruk. Tank ble imidlertid boende i Green Bay til sin død i 1864. (Holand 1908:152–153, Burton og Burton 2013: 35–40; Abramson 1942).

I det nye Ephraim ventet mye slit. Der arbeidet nybyggerne med tømmerhugst og rydding av nytt land, og de fisket større mengder fisk til salg. Fiske, senere tømmerdrift, kom til å bli hovednæringskildene blant innbyggerne i Ephraim. De fikk også kontrakt på gjerdestolper for en forretningsmann i Green Bay, noe som ga dem en kjærkommen inntekt. Det norske nybyggerområdet i Ephraim ble aldri stort. Det besto av 315 norske personer i 1860 og 469 ti år senere (Semmingsen 1942:275, Burton og Burton 2013:62). Andrew Iverson fulgte herrnhutisk tradisjon gjennom sin misjonsiver. Han misjonerte ivrig blant norske nybyggere i det sentrale Wisconsin men også i statene Illinois og Minnesota (Burton og Burton 2013:44–45). Dessuten involverte han seg i utdanningspørsmål, en av hjørnesteinene i herrnhuternes virksomhet. Etter

hvert som europeiske innvandrere slo seg ned i Ephraim og i andre områder på halvøya, begynte samfunnene å organisere seg som lokalstyrte enheter. I 1857 ble Andrew Iverson valgt til den første leder for den offentlige skolen, Town Superintendent of Public Schools, i det nyopprettede Gibraltar Township. Han fikk ansvar for organiseringen av skoledistrikter innenfor townshipet (Burton og Burton 2013:62, 73–74). Allerede i 1854 hadde datteren til den første norske pionéren i området, Pauline Larsen, virket som lærer, med Andrew Iversons samtykke. Hun underviste både i norsk og engelsk på skolen, men barna snakket norsk i sine hjem. I 1859 ble det bygget et skolehus ved Iversons hus. Pauline Larsen gjennomgikk lærerprøven

Andrew Michael Iversons hus i Ephraim, Wisconsin. Det ble bygget i 1853 og tilhører i dag Ephraim Historical Foundation. Privat foto.

6. De fleste amerikanske indianernasjoner i området hadde innen 1850 underskrevet traktater hvor de avga sine landområder til de amerikanske føderale myndighetene (Jensen 2006:31). Door County tilhørte Menominee-nasjonen, og landområdet var inkludert i en traktat med myndighetene i 1831. I årene 1831–1832 solgte Menominee-nasjonen ca. 3,5 millioner acres, ca. 14 millioner dekar, av sine landområder. Noe av landet solgte de til tre stammer av den amerikanske urbefolkningen som var fordrevet fra New York, men det meste av landet solgte de til de amerikanske myndighetene (Milwaukee Public Museum 2025). Den amerikanske Menominee-nasjonen motsto å bli tvangsflyttet, som så mange andre amerikanske indianernasjoner, og de klarte også å beholde deler av sitt opprinnelige hjemland (Jensen 2006:33).

samme år og ble Ephraims første lærer. Det året underviste hun til sammen 21 piker og 14 gutter (Burton og Burton 2013:74)

Herrnhuterne i Ephraim hadde siden organiseringen av menigheten i 1853 vært den dominerende religiøse trosretningen for norske og andre skandinaviske nybyggere i området. De hadde også en egen kirke som ble oppført i 1859 (Burton og Burton 2013:77). Misjonærer fra andre trossamfunn som baptister, fikk innpass i nærområdet, og blant innbyggerne i Ephraim fantes flere tilhengere av den lutherske lære (Burton og Burton 2013:7784–86, 116–117). Lutherske prester besøkte Ephraim ved flere anledninger, men da de fleste skandinavene der var herrnhutere ble det vanskelig å etablere en luthersk menighet. Etter spede forsøk i begynnelsen, etablerte norske, svenske og danske lutheranere i distriktet en luthersk menighet i 1882 som fikk navnet Bethania Norsk Evangelisk Lutherske Menighed i Ephraim, Door County, Wisconsin. Da menighetens medlemmer

representerte ulike syn på det kirkelige fellesskapet, bestemte de å definere kirken som en evangelisk frikirke (Abramson 1942). Innførsler av døpte, viede og begravde i kirkebøkene for brødremenigheten Ephraim Moravian Church for årene 1850–1870 og Bethania lutherske menighet som begynner i 1882 viser at norske medlemmer var i flertall i begge menigheter. Resten var enten danske, svenske eller tyske (Kirkebok for den norske og danske Brødremenigheten, Ministerialbok for Bethania menighet). Selv om det fantes en viss toleranse og samarbeid mellom lutherske og herrnhutiske kirkesamfunn, så Andrew Iverson på lutheranerne i Ephraim som en trussel. Som følge av redusert støtte blant menighetens medlemmer reiste Andrew Iverson fra Ephraim til Leland, Illinois og senere til Fort Howard i Wisconsin hvor han virket som prest blant skandinaviske herrnhutere. I Fort Howard grunnla han sin tredje herrnhutermenighet blant skandinaver i Wisconsin (Burton og Burton 2013:125–132).⁷

7. Fort Howard ligger ca. 120 kilometer sør for Ephraim. En skandinavisk herrnhutermenighet ble i 1897 også etablert i Centralia og Grand Rapids, fra 1920 Wisconsin Rapids (The Historical Records Survey: 44–45).

Den herrnhutiske menigheten i Ephraim er fremdeles aktiv. Kirken står sentralt plassert i tettstedet med Bethania, den lutherske kirken, kort avstand unna. Herrnhuterne har satt sitt preg på Ephraim-samfunnet gjennom sin tilstedeværelse i over 170 år med sitt fokus på utdanning, orden og en pietistisk religiøs livsførsel. Et eksempel på herrnhuternes preg på lokalsamfunnet er deres arbeid for moderasjon og å beholde et alkoholfritt alternativ i Ephraim i alle år. Ephraim ble i 1994 det eneste tettstedet i Wisconsin hvor det ikke ble solgt alkohol (Lott 2013). Først i 2016 ble det lovlig å servere alkohol offentlig i Ephraim (Intervju Volpe 2024).

Oleana: Et nytt Norge i Pennsylvania

Ole Bulls etablering av et nytt Norge i delstaten Pennsylvania var et eksempel på grunnleggelsen av et sekulært idealsamfunn. Etter mange års reiseliv kom Ole Bull hjem til Norge i 1848. Gjennom sine reiser og konserter hadde han fått mange inntrykk. Han hadde latt seg begeistre av februarrevolusjonen i Paris og satte sine krefter inn på å løse nasjonale oppgaver som ventet, skriver Ingrid Semmingsen. Han gjorde et norsk publikum kjent med folkemusikken og introduserte Myllarguten i Kristiania. I 1850 grunnla han et norsk teater i Bergen, «Den Nationale Scene», med han fikk avslag fra Stortinget da han året etter søkte om et bidrag til teateret (Semmingsen 1942:392). Motløs og frustrert over Norge og de norske myndighetene modnet tanken om å grunnlegge et norsk nybyggerområde, en koloni, i Amerika (Herresthal 2009:143). Han var inspirert av den franske politiske forfatteren

Étienne Cabet's framstilling av det utopiske kollektivistiske samfunn (Andersen 2025). Cabet støttet etableringen av det kommunistiske samfunnet ved fredelige midler. I 1848 grunnla han Icaria, et utopisk kollektivistisk samfunn i Texas (Østberg 2025).

Ole Bull reiste fra Norge i 1851 via Nord-Europa, men ankom New York på nyåret i 1852 og satte i gang med å undersøke relevante forhold og forbindelser som kunne bli nyttige for Bull for å grunnlegge et nybyggerområde. De føderale myndighetene hadde tidligere inngått flere traktater med urbefolkningen, som hadde flyttet til et reservat som de hadde fått utdelt.⁸ Gjennom sitt bekjentskap med kvekere under sitt første Amerikaopphold kom Bull i kontakt med to personer, John F. Cowan og Joseph T. Bailey. De kunne tilby til sammen 120.000 acres, 480.000 dekar, i Potter County i Pennsylvania. Det naturskjønne området hadde likheter med norsk natur. Landskapet var kupert og lå langs ryggen av Alleghanyfjellene og dannet et vannskille mellom flere vassdrag. Landet var magert, og området var dekket av stor nåleskog, men det forelå planer om å bygge et par jernbanelinjer som kunne gjøre tilkomsten til New York lettere. Dessuten var områdene vest for det planlagte norske bosetingsområdet allerede befolket, prisen for jordkjøp var gunstig, og det var mengder med fisk i elvene og vilt i skogene (Herresthal 2009:144). Da Bull måtte være amerikansk statsborger for å eie jord, etablerte hans amerikanske advokat, Bailey, et utkast til et utviklingskompani med Cowan som superintendent og finansielt ansvarlig. Bull hadde engasjert danske og norske arbeidere i New

8. Traktaten ved Fort Stanwix i 1784 mellom myndighetene og forbundet av de seks nasjoner, Six Nations, innebar at det ble sluttet fred mellom myndighetene og Six Nations, og sistnevnte fikk avsatt et landområde til reservat. Dette var det første reservatet avsatt til amerikanske indianere. Traktaten ga dessuten hvite nybyggere tilgang til urbefolkningens landområder nord og vest i staten og la grunnlaget for en ny ekspansjon av hvite nybyggere i landområdene lenger vest (National Park Service 2024, Billington 1960:209).

York til å sette opp de første bygningene i nybyggerområdet (Herresthal 2009:144–146). Sammen med en ingeniør foretok Bull en oppmåling av tomter til smier, staller og lagerbygninger, videre et hotell hvor nykommere kunne bo. Et stykke unna fant Ole Bull fruktbart land for anlegg av gartneri og en planteskole, og til sagbruk, kvern og snekkerverksted (Semningsen 1942:396).

Innenfor landområdet som Ole Bull hadde kjøpt, planla han norsk bosetting i landsbyene New Norway, New Bergen, Valhalla og Oleana, hver med sin egen administrasjon, kirke og skolehus. Oleana ble utpekt som det naturlige kulturelle og kommersielle sentrum i hele nybyggerområdet (Herresthal 2009:147). Huset til Ole Bull, som hadde navnet «Norden-skjald», var ti meter bredt og åtte meter langt. For å gi bygningen inntrykk av å være en borg, fikk Bull laget en stor steinvegg som fundament. Bygningen ble kalt «the castle» og kunne ses på lang avstand i flere retninger (Herresthal 2009:159). Jorda i nybyggerområdet ble målt opp i faste enheter på 50 acres, vel 200 dekar. I New Norway kunne de få 25 acres målt ut mot å begynne å dyrke det med en gang og å forplikte seg til å arbeide for Ole Bull to ganger i måneden (Semningsen 1942:398–399).

Den 8. september 1852 ble regnet som grunnleggesdagen for det norske nybyggerområdet, i forbindelse med en fest med tale og musikk. Norske nybyggere fantes ikke i Oleana på denne tiden, og de måtte derfor lokkes til Oleana. Ole Bull og hans agent John Holfeldt møtte også opp i en ankomsthavn for norske emigrantskip for å tilby norske innvandrere gode betingelser hvis de ble med til Oleana. Noen dager senere inviterte han kapteinen på skipet og en norsk luthersk prest som skulle reise til Wisconsin og virke blant norske nybyggere der. Ifølge Herresthal ville spredning av

nyhetene om Oleana vise hvordan Bull behandlet innbyggerne i den lille staten, og hvordan han la til rette for dens utvikling (Herresthal 2009:151). Folketallet i kolonien økte relativt lite, og ved juletider i 1852 forteller en brevskriver at ca. 250 mennesker bodde i Oleana (Semningsen 1942:208).

Ole Bulls store vyer skapte indre spenninger i bosettingsområdet. Til broren Edvard nevnte han at han kunne tenke seg å inngå kontrakt med den føderale regjeringen om å støpe 10 000 kanoner (Semningsen 1942:399–400). Han hadde også gjort innkjøp av 150 flosshatter i silke som han ønsket hans sekretær skulle selge i butikken sin (Herresthal 2009:160). Amerikanske aviser var stort sett positive i sin beskrivelse av Oleana, men *Milwaukee Free Democrat*, sitert i *People's Journal* 10.12.1852, skrev at forholdene i Pennsylvania ikke var de gunstigste (Herresthal 2009: 160). Avisene i Norge var mer delte. *Christiania Posten* næret mistillit til Bulls planer for Oleana, mens *Arbeider Foreningens Blad* hadde mer begeistrede innlegg om planene. De positive anbefalingene i *Arbeider Foreningens Blad* ble latterliggjort. Ingrid Semningsen mener det ble laget et bilde av at Ole Bull var i ferd med å grunnlegge tusenårsriket på jorda og at Oleana var nesten like tillokkende som gulllandet California. Dessuten lot betalingen til arbeiderne i bosettningsområdet vente på seg. De var dessuten lovet matvarer til innkjøpspris og få varer uten kontant betaling mot avdrag i arbeidslønnen, men proviantforvalteren ønsket ikke å utlevere matvarer uten kontant betaling. Bull var mye borte på spilleoppdrag og var blant annet borte fra oktober 1852 til mai 1853, men delvis kan Bull ha holdt konserter for å skaffe penger til Oleana og andre prosjekter. Utover våren 1853 begynte flere av nybyggerne å forlate kolonien til byen Coudersport i Potter County, til New York, Chicago eller andre

destinasjoner (Semmingen 1942:401–405, 408–410, Herresthal 2009:161–162). Utfordringene i Oleana inspirerte Ditmar Meidell til å skrive en satire om Oleana i vitetighetsbladet *Krydseren* i mars 1853 (Semmingen 1942:406–408).

Det viste seg at herrene som solgte jordeiendommen i Potter County til Ole Bull ikke eide landet, men at det tilhørte en kveker ved navn George Stewardson i Philadelphia. Markedsverdien var lavere enn hva Ole Bull hadde betalt, og på råd fra sin juridiske rådgiver Mr. Bulkeley trakk Bull seg ut av utviklingsselskapet. Han skulle få en sum tilbake fra Mr. Cowan mot å overta en del av selskapets gjeld. Bull led et tap estimert til mellom 40.000 og 70.000 dollar. På denne måten brøt han den forretningsmessige tilknytningen til Oleana-prosjektet, og de nordmennene som fremdeles bodde i de norske bosettingsområdene mistet betalingen for arbeidet de hadde gjort for Bull (Semmingen 1942:411–414). Oleana-prosjektet hadde vart i noe over 12 måneder, og Ole Bull måtte innse at hans planer for å bygge «Det nye Norge» ikke hadde ført fram. Herresthal mener Bulls gode kontaktnett i pressen førte til at han kunne framstille seg som et offer uten altfor mange motforestillinger (Herresthal 2009:190–191). Selv om hans planer var velmente, mener Semmingen, var hans personlige forfølgelse også en del av bildet. De nye levevilkårene, friheten og gode utviklingsmulighetene han gjennom sin idealisme ville gi sine landsmenn «ble dømt til å mislykket så snart det ble knyttet til hans person (Semmingen 1942:415). Etter Ole Bull trakk seg ut av nybyggerområdet, kjøpte en av nybyggerne, den tyske legen Edward Joerg, noe land og det halvferdige huset til Bull. Det er i ettertid holdt flere musikalske arrangement i Oleana til minne om Bulls prosjekt.

Innenfor det opprinnelige bosetningsområdet som Bull kjøpte står flere minnesmerker samt Ole Bull State Park (Herresthal 2009:191–198).

Ephraim og Oleana: fellestrekk

Dannelsen av idealsamfunnene Ephraim og Oleana har flere fellestrekk. Et av disse er rollen til en person med makt og innflytelse for etableringen av de nye samfunnene. Det gjelder både godseiersønnen Nils Otto Tank ved opprettelsen av herrnhutermenigheten i Green Bay og senere presten Andrew M. Iverson ved forflytningen til Ephraim i Wisconsin, samt fiolinvirtuosen og teatermannen Ole Bull ved opprettelsen av Oleana i Pennsylvania. Disse personene står også som representanter for å etablere kom-munitaristiske samfunn hvor fellesskapet ideelt sett skulle representere visse verdier. En viktig motivasjonsfaktor bak opprettelsen av slike idealsamfunn var et ønske om å misjonere og spre et kristent budskap, som tilfellet er i herrnhutersamfunnet i Ephraim. Ole Bulls Oleana skulle dessuten bli et samfunn hvor fattige landsmenn kunne utvikle seg i nye omgivelser i frihetens tegn. Både herrnhuterne og Bulls visjon var å etablere samfunn som var frie fra autoritære krefter, enten de var religiøse eller verdslige.

Verken Otto Tank, som kom fra en aristokratisk og velstående familie, eller Ole Bull var imidlertid handlekraftige nok til å framstå som sterke ledere. Bulls kunstneriske natur, utvikling av uvennskap med hans tidligere partnere i Bergen og hans idealisme var ikke kompatibelt med behovet for økonomisk, administrativ og praktisk sans for å bygge et nytt samfunn. Begge manglet også evnen til å inngå kompromisser, noe som både gjaldt det religiøse samfunnet som Tank etablerte i Green Bay og det sekulære samfunnet som Bull opp-

rettet i Oleana. På den måten kom begge samfunn til å opphøre etter kort tid. Begge var representanter for et autokratisk lederskap og manglet evnen til å delegerer makt, noe som i sin tur førte til oppløsningen av samfunnene (Næss 1988:334–334). Andrew Iversons etablering av et nytt religiøst samfunn i Ephraim kom imidlertid til å vare en tid, men også han måtte reise fra kolonien etter en tid på grunn av menighetens reaksjon på hans autoritære trekk.

Et annet viktig premiss for dannelsen av slike samfunn var nettverk, hvor grunnleggerne hadde kjennskap til, eller kontakt med, ulike aktører som var viktige for opprettelsen av idealsamfunn. Eksistensen av religiøse og sekulære oppfatninger om idealsamfunn har dype røtter i Europa. Herrnhuterne kan trekke sin opprinnelse tilbake til Jan Hus og den opprinnelige brødremenigheten som ble etablert i Böhmen på 1400-tallet. Utopisk og historisk litteratur på 1700-tallet økte kjennskapet til det nye kontinentet, Amerika, hvor forholdene lå til rette for en etablering av nye religiøse og sekulære idealsamfunn. Religiøse grupper i Europa påvirket av pietistiske strømninger overførte sin lære til Amerika. Det internasjonale nettverket av kvekere var for eksempel til stor hjelp for Cleng Peerson ved planleggingen av seilingen til *Restoration* fra Stavanger i 1825. Dessuten hadde han sannsynligvis hatt kontakt med harmonistene etter han kom til USA. Båndene mellom medlemmer av kvekersamfunn i Norge, England og USA var dessuten viktige for å formidle kjennskap til geografi i USA for en potensiell bosetting for norske immigranter, samt for pengelån og tjenester. Likeledes hadde herrnhuternes kirkesamfunn i Amerika, The Moravian Church in America, en etablert organisasjon som kunne yte hjelp til norske herrnhutere ved etableringen av skandinaviske herrnhuter-

samfunn i Amerika. Gjennom sin status som fiolinist hadde Ole Bull etablert et stort nettverk blant innflytelsesrike personer fra sine tidligere opphold i Amerika. Han hadde derfor i utgangspunktet en tillit blant både norske nybyggere og amerikanske aktører, og dette var viktige premisser for at han kunne kjøpe opp større landområder og legge sine store planer for Oleana-kolonien.

Konklusjon

Helt siden starten av den norske direkte utvandringen til Amerika i 1825 etablerte norske nybyggere bosettingsområder i et nytt samfunn. De fulgte som regel et bosettingsmønster blant amerikanere og europeiske innvandrerbefolkninger fra øst mot vest på det amerikanske kontinentet. Midtvesten ble hovedområdet for den norske innvandrerbosettingen, hvor norske immigranter kom til å grunnlegge flere norske lutherske kirkesamfunn. Det finnes likevel flere unntak fra disse generelle trekkene ved norsk migrasjon til Amerika. Norske innvandrere deltok i etableringen av utopiske kommunitaristiske sekulære og religiøse idealsamfunn i den første fasen av den norske innvandringen til Amerika. Det amerikanske nasjonsbyggingsprosjektet og etableringen av en konfesjonsløs grunnlov la forholdene til rette for at europeiske innvandrere kunne etablere sekulære og religiøse samfunn i det løfterike landet eller det nye Sion. Det religiøse kommunitaristiske samfunnet Ephraim i Wisconsin og det verdslige samfunnet Oleana i Pennsylvania etablert av norske immigranter var eksempler på slike samfunn. Gjennom komparative studier av lokalsamfunn kan vi finne nye perspektiver ved norsk utvandringshistorie. Samtidig kan vi også avdekke kulturelle og religiøse forbindelser mellom ulike samfunn både i Norge og i USA bundet sammen gjennom transatlantisk migrasjon.

Litteratur

- Aarebrot, Frank & Kjetil Evjen. 2018. Reformasjonen. Den store historien. Bergen, Forlaget Vigmostad & Bjørge AS. (4. utgave, opprinnelig utgitt 2017).
- Abramson, W. M. 1942. Historical Sketch of Bethania Lutheran Congregation, Ephraim, Wisconsin. Sixtieth Anniversary 1882–1942. July 19th 1942. Fra arkivene til Ephraim Historical Foundation.
- Andersen, Rune J. 2025. Ole Bull. *Store norske leksikon*. URL: Ole Bull – fiolinist – Store norske leksikon [Sist oppdatert 25.5.2025. Nedlastet 21.4.2025].
- Billington, Ray Allen. 1960. Westward Expansion. A History of the American Frontier. New York. The Macmillan Company. (2. utgave, opprinnelig utgitt 1949).
- Blekastad, Milada og Svein Ivar Langhelle. 2025. Jan Hus. *Store norske leksikon*. URL: Jan Hus – Store norske leksikon [Sist oppdatert 21.11.2024. Nedlastet 21.4.2025]
- Blegen, Theodore C. 1931. Norwegian Migration to America 1825–1860. Northfield, Minnesota: NAHA.
- Boyer, Paul m.fl. 2013. The Enduring Vision: A History of the American People. Wadsworth Cengage Learning. (7. utgave, opprinnelig utgitt 2009).
- Burton, Paul og Frances Burton. 2013. *Ephraim's Founding Father. The Story of Reverend A.M. Iverson*. Ephraim, Wisconsin. Ephraim Historical Foundation, Inc. (Opprinnelig utgitt 1996).
- Evjen, John O. 1916. *Scandinavian Immigrants in New York 1630–1674*. Minneapolis, Minnesota. K.C. Holter Publishing Company.
- Friedman, Lawrence M. 1985. *History of American Law*. New York. Simon & Schuster (2. utgave, opprinnelig utgitt 1972).
- Haanes, Vidar L. 2021. «In Search of the New Jerusalem: Millennial Hopes and Scandinavian Immigrants to America» i Ragnhild Johnsrud Zorgati og Anna Bohlin, *Tracing the Jerusalem Code. Volume 3: The Promised Land Christian Cultures in Modern Scandinavia (ca. 1750–ca. 1920)*. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Munich/Boston, 189–212. <https://doi.org/10.1515/9783110639476-011>
- Haugen, Karin, Veien dit. *Klassekampen* 22.6.2023.
- Herresthal, Harald. 2009. *Ole Bull. Teaterdirektør, koloniherre og norskdomsmann 1848–1862*. Oslo, Unipub AS.
- Holand, Hjalmar Rued. 1908. Nils Otto Tank. Proceedings of the State Historical Society of Wisconsin. Madison. The State Historical Society of Wisconsin. Nils Otto Tank Articles, File 1. Arkivene til Norwegian-American Historical Association, Northfield, Minnesota. NAHA 00454, s. 146–154.
- Isaksson, Olov. 1995. *Historien om Bishop Hill*. Kristianstad. Kristianstads Boktryckeri AB.
- Jacobson, Matthew Frye. *Whiteness of a Different Color: European Immigrants and the Alchemy of Race*. Cambridge og London. Harvard University Press.
- Jensen, Joan M. 2006. *Calling This Place Home. Women on the Wisconsin Frontier 1850–1925*. St. Paul. Minnesota Historical Society Press.
- Johnson, Hildegard Binder. 1976. *Order Upon the Land, The U.S. Rectangular Land Survey and the Upper Mississippi Country*. New York, London, Toronto. Oxford University Press.
- Joranger, Terje Mikael Hasle og Nils Olav Østrem. 2025. Cleng Peerson. *Store norske leksikon*. URL: Cleng Peerson – norskamerikansk utvandringsspioner

- [Sist oppdatert 25.2.2025. Nedlastet 20.4.2025]
- Joranger, Terje Mikael Hasle. 2025. Lokaldemokrati som ideal og praksis blant norske pionérer i USA 1846–1860. I Hilde Sandvik (red.) *Demokratiet i Amerika-skrekkeksempel eller ideal. Norske oppfatninger av USA gjennom 200 år*. Oslo. Cappelen Damm Akademisk, s. 49–77.
- Kirkebok for den Norske og Danske Brødremenighed i Fort Howard senere forflyttet til Menighedsstedet Ephraim 1850–1870. Kopi i arkivene til Ephraim Historical Foundation, Ephraim.
- Kongeriget Norges Grunnlov. 1814. Lovdata. URL: Kongeriget Norges Grundlov – Lovdata [Nedlastet 20.4. 2025]
- Lewis, Michael J. 2016. *City of Refuge. Separatists and Utopian Town Planning*. Princeton and Oxford, Princeton University Press.
- Lott, Katie. 1.7.2013. Ephraim: Last Dry Town Standing. *Door County Living*. URL: Ephraim: Last Dry Town Standing - Door County Pulse [O]
- Lovoll, Odd S. *Det løfterike landet. En norsk-amerikansk historie*. Oslo. Universitetsforlaget. (1. utgave opprinnelig utgitt 1983).
- Milwaukee Public Museum. Menominee History. URL: Menominee History Milwaukee Public Museum [Nedlastet 21.4.2025]
- Ministerialbok for Bethania Norsk Ev. Luthersk Menighed, Ephraim, Door County, Wisconsin, 1897–1989. Kopi i arkivene til Ephraim Historical Foundation, Ephraim.
- National Park Service. 2024. Treaty and Land Transaction of 1784. URL: Treaty and Land Transaction of 1784 (U.S. National Park Service) [Sist oppdatert 2.10.2024. Nedlastet 21.4.2025].
- Næss, Harold. 1988. «Introduction: Utopias in Scandinavian America» I *Scandinavian Studies* 60:4 (Høst 1988), 429–436. <https://www.jstor.org/stable/40918985?seq=1>
- Old Economy Village. Brev 26.6.1826 fra Cleng Peerson med flere, Town of Murray, State of New York, til Frederick Rapp, MG 185, Business File, Box 20, Old Economy Village Archives.
- Peltoniemi, Teuvo. 2024. *Paratiiseja raketamassa. Suomalaisten utopiayhteisöjen historiaa*. Helsinki, SKS Kirjat.
- Roos, Merethe. 2025. Konventikkelpakaten. Store norske leksikon. URL: Konventikkelpakaten – Store norske leksikon [Sist oppdatert 12.2.2025. Nedlastet 20.4.2025].
- Semmingsen, Ingrid. 1942. *Veien mot vest. Utvandringen fra Norge til Amerika 1825–1865*. Oslo, H. Aschehoug & Co.
- The Historical Records Survey. 1938. Inventory of the Church Archives of Wisconsin. Moravian Church. Madison, Wisconsin. I arkivene til Ephraim Historical Foundation, Ephraim.
- Weinlick, Reverend John R. The Moravian Church: An Historical Sketch. I *The Moravian Church in America. 1957. Five Hundredth Anniversary Service of the Moravian Church or Unitas Fratrum 1457–1957*. Utgiversted ukjent. I arkivene til Ephraim Historical Foundation, Ephraim.
- Thorsen, Dag Einar. Kommunitarisme. Store norske leksikon. URL: https://snl.no/kommunitarisme?gad_source=1&gad_campaignid=20235937388&gclid=Cj0KCQjwndHEBhDVARIsAGh0g3AfDqwfX73LR1vrINEAPI9ddiQTDom8YA3Uun_FxMIKNDxO0Z9qkZAaAh3jEALw_wcB [Sist oppdatert 22.1.2021].
- Østberg, Kai Peter. 2025. Étienne Cabet. Store norske leksikon. URL: Étienne

Cabet – Store norske leksikon [Sist oppdatert 24.2.2025. Nedlastet 21.4.2025].
Østrem, Nils Olav. 2015. *Den store utferda. Utvandring frå Skjold og Vats til Amerika 1837–1914*. Oslo. Spartacus Forlag/Scandinavian Academic Press.

Muntlige kilder

Intervju med Dawn Volpe, prest i The Moravian Church, Ephraim 21.9.2024.